



# Farklılık Zeminleri

Rogers Brubaker

Özgün Adı: Grounds for Difference

© Rogers Brubaker © Harvard University Press 2015: Printed in the United States of America

GAV Perspektif Yayınları\*, 2022

© Göç Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi

Sertifika No.: 43715

**GAV PERSPEKTİF**

Hacettepe Mah. Fener  
Sk. No: 5 06230

Altındağ Ankara/Türkiye

+90 (312) 473 79 11

gavperspektif.com  
bilgi@gavperspektif.com  
siparis@gavperspektif.com

Twitter: @gavperspektif  
Instagram: @gavperspektif

## 1. Baskı

Haziran 2022

Ankara

## GAV Perspektif Yayınları - 16

ISBN: 978-605-73877-5-2

Karton Kapak

## Çeviren

R. Aslı Koryuyucu

## Editör

Ayşenur Aygöl

## Musahhah

Tuğçe Genç

## Kapak & Dizgi

Hafize Pala

## Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık Ticaret İşletmesi • Sertifika No: 48058  
Ostim OSB Mah. 1256 Cad. No:11 Yenimahalle/Ankara

© Kitabın tüm yayın hakları GAV Perspektif Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

# Farklılık Zeminleri

Rogers Brubakers

Çeviren: R. Aslı Koruyucu

# İÇİNDEKİLER

|                                                                 |            |
|-----------------------------------------------------------------|------------|
| <b>TEŞEKKÜR</b>                                                 | <b>1</b>   |
| <b>GİRİŞ</b>                                                    | <b>5</b>   |
| <b>FARKLILIK VE EŞİTSİZLİK</b>                                  | <b>17</b>  |
| Tilly'nin Kategorik Eşitsizlik Anlayışı                         | 19         |
| Farklı Farklılıklar: Vatandaşlık, Cinsiyet, Etnisite            | 28         |
| Genel Süreçler                                                  | 50         |
| Sonuç                                                           | 58         |
| <b>BİYOLOJİNİN GERİ DÖNÜŞÜ</b>                                  | <b>67</b>  |
| Biyotıp                                                         | 76         |
| Adli Tıp                                                        | 84         |
| Soybilim                                                        | 95         |
| Aidiyet Politikaları                                            | 102        |
| Sonuç: Yapılandırmacı Bir Yanıt                                 | 111        |
| <b>FARKLILIK POLİTİKALARI, DİL VE DİN</b>                       | <b>117</b> |
| Etnisite ve Ulusluluk ile Bağlantılı Olarak Dil ve Din          | 119        |
| Politikleşme ve Depolitizasyon Süreçleri                        | 122        |
| Dinî Çoğulculuğun Dayanıklılığı                                 | 124        |
| Dinî Çoğulculuk ve Derin Çeşitlilik                             | 132        |
| Sonuç                                                           | 137        |
| <b>DİN VE MİLLİYETÇİLİK</b>                                     | <b>139</b> |
| Benzer Fenomenler Olarak Din ve Milliyetçilik                   | 140        |
| Milliyetçiliğin Nedeni veya Açıklaması Olarak Din               | 144        |
| Milliyetçilik ile Üst Üstüne Binmiş veya İç içe Geçmiş Olan Din | 148        |
| Özel bir Milliyetçilik Biçimi olarak Dinî Milliyetçilik         | 153        |
| Milliyetçilik ve Sekülerizmi Yeniden Ele Almak                  | 157        |

|                                                                    |            |
|--------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>"DİASPORA" NIN DİASPORASI</b>                                   | <b>161</b> |
| Kriter                                                             | 165        |
| Radikal bir Kopuş mu?                                              | 168        |
| Gruplaşmanın Ötesinde Bir Deyim, Duruş ve İddia Olarak Diaspora    | 172        |
| <b>GÖÇ, ÜYELİK VE ULUS-DEVLET</b>                                  | <b>177</b> |
| Aidiyet Politikaları                                               | 179        |
| İdealleştirilmiş Üyelik Modeli ve Aidiyet Politikaları             | 183        |
| Göç ve Aidiyet Politikaları                                        | 186        |
| Dışsal Aidiyet Politikaları ve Sınır-Ötesi Soydaşlık               | 188        |
| Ulus-Devlet ve Milliyetçilik: Dirençlilik ve Yeniden İfadelendirme | 191        |
| <b>MİLLİYETÇİLİK, ETNİSİTE VE MODERNİTE</b>                        | <b>195</b> |
| Bir Modernite mi Çok Modernite mi?                                 | 196        |
| Modernleşme Teorisi Eleştirisini Yeniden Ele Almak                 | 198        |
| Etnisite ve Milliyetçilik Üzerine "Tek Modernite" Yaklaşımı        | 203        |
| <b>KAYNAKÇA</b>                                                    | <b>209</b> |
| <b>SON NOTLAR</b>                                                  | <b>233</b> |
| <b>DİZİN</b>                                                       | <b>251</b> |
| <b>TERİM SÖZLÜĞÜ</b>                                               | <b>255</b> |

## TEŞEKKÜR

UCLA'yı yaklaşık çeyrek asır boyunca bu kadar uygun bir entelektüel yuva haline getirdikleri için öğrencilerime ve meslektaşlarıma minnettarım. Bu ciltte geliştirilen çoğu fikrin şekillenmeye başladığı Karşılaştırmalı Etnisite, Irk ve Milliyetçilik seminerimdeki öğrencilere; bazı bölümlerdeki karakteristik olarak etkili yorumları ve UCLA'daki on yılı boyunca neşelendirici entelektüel arkadaşlığı ve dostluğu için Andreas Wimmer'a; uzun yıllardır süren dostluğu ve meslektaşlığı için Roger Waldinger ve Gail Kligman'a özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Tek tek tüm bölümler hakkında son derece yardımcı olan eleştirel yorumlar için Mara Loveman, Jaeun Kim, Peter Stamatov, Matthias Koenig, Rob Mare, Matt Desmond, Mustafa Emirbayer, Sébastien Chauvin, Aaron Panofsky, Rick Biernacki, Richard Jenkins, Ann Swidler, Gil Eyal, John Bowen, David Gellner ve Regina Bendix'e teşekkür ediyorum. *Etnisite ve Milliyetçilik Çalışmaları*'ndaki bir sempozyum için 3. Bölüm'ün daha önceki bir versiyonu üzerinde yorum yapan Michael Banton, Abby Day, Steven Mock, Trevor Stack, Maria Abascal ve Miguel Centeno'ya da ayrıca teşekkür ederim. Hazırlık aşamasındaki çalışmamı sunma fırsatları yaratmalarının yanı sıra bu çalışmanın kendisine ilişkin yorumları için Michèle Lamont, Kazuko Suzuki, Diego von Vacano, Nitsan Chorev, Sinisa Malesevic, Matthias Koenig, John Breuilly, Andrew Richards, Janine Dahinden, Bernd Giesen, Phil Gorski, Natan Sznaider, Ulrike Ziemer, Donna Gabaccia ve Consuelo Corradi'ye teşekkür ederim. Editöryel desteği için Kausar Mohammed'e ve

araştırma desteği için de Kristen Kao ve Amy Zhou'ya minnettarım. Bir bütün olarak bu kitabın biçimi hakkında çok önemli tavsiyelerde bulunan ve Jenner, California'da bulunan Rus Nehri boğazındaki River's End restoranında ilk üç bölümdeki tartışmaların çoğunu (kâğıt) masa örtüsünün üzerine unutulmaz bir bahar öğleden sonrasında notlar alarak konuştuğum Susan Ossman'a özellikle teşekkür ederim. Onu ve beni tanıyanlar, Susan'a daha ne kadar teşekkür etmem gerektiğini bilecektir.

Ayrıca, entelektüel uğraşın modelleri olarak hizmet etmiş, kendi kuşağımdan bir dizi dikkate değer öğretmen ve akademisyene de şükranlarımı sunmak isterim: Columbia Üniversitesi'ndeki tez danışmanım, örnek düşünür, yazar ve öğretmen, entelektüel bir nezaket timsali, siyaset sosyologları arasında henüz moda haline gelmeden çok önce din ile uyumlu şekilde çalışması ile beni dini etnisite ve milliyetçilikle bağlantılı olarak düşünmeye teşvik eden Allan Silver; bir yüksek lisans öğrencisi olarak kısa ve öz olan muhteşem *The Development of the Modern State* [*Modern Devletin Gelişimi*] kitabını okuduktan çok daha sonra tanıma şansına eriştiğim Gianfranco Poggi; bir yüksek lisans öğrencisi iken tarihsel ve politik perspektif ile uluslararası göç üzerine temel çalışmaları benim için yeni ufuklar açan ve çeyrek asır sonra bu ciltteki 3. Bölüm'e ilham veren merhum Aristide Zolberg; güçlü ve huzursuz zihni ile tükenmek bilmez entelektüel enerjisi birçok verimli yönlendirmeye kapı açan ve UCLA'da bir dizi konferans üzerinden geliştirdiği *Durable Inequality* [*Sürekli Eşitsizlik*] kitabı ile 1. Bölüm için çıkış noktası sağlayan merhum Charles Tilly; otuz beş yıl önce yüksek lisans tezim için kendimi bu konuya verdiğimden beri olağanüstü zengin ve üretken yapıtı ile kilit bir referans noktası olarak hizmet eden merhum Pierre Bourdieu.

3. Bölüm ve 7. Bölüm'ün eski versiyonları (7. Bölüm yalnızca İtalyanca olmak üzere) daha önce yayımlanmıştır. Bu cilt için birkaç küçük (5. ve 6. Bölümler için daha önemli) değişiklik yapma ve bazı bölümlerin (özellikle 5. Bölüm'ün) eski versiyonlarının yayımlanmasından bu yana ortaya çıkan literatüre yönelik bazı

referanslar dâhil etme fırsatı yakaladım. Bu referanslar, entegre edilmiş tek bir kaynakçada birleştirilmiştir.

3. Bölüm, “Dil, Din ve Farklılık Politikaları” [“Language, Religion, and the Politics of Difference”], John Wiley & Sons tarafından yayımlanan *Nations and Nationalism* 19 (2013):1-20’de yayımlandı. 4. Bölüm, yine John Wiley & Sons tarafından yayımlanan *Nations and Nationalism* 18 (2012): 2-20’de “Religion and Nationalism: Four Approaches” [Din ve Milliyetçilik: Dört Yaklaşım] olarak biraz daha farklı bir başlıkla yayımlandı. 5. Bölüm’ün daha önceki bir versiyonu olan “Diaspora” Diaspora [“Diaspora”nın Diasporası], Taylor & Francis tarafından yayımlanan *Ethnic and Racial Studies* 28.1 (2005): 1-19’da yer aldı. 6. Bölüm’ün daha eski bir versiyonu, *Journal of Interdisciplinary History* 41 (2010): 61-78’de “Migration, Membership, and the Modern Nation-State: Internal and External Dimensions of the Politics of Belonging” [“Göç, Üyelik ve Modern Ulus-Devlet: Aidiyet Politikalarının İçsel ve Dışsal Boyutları”] şeklinde biraz daha farklı bir başlık altında yayımlandı. 7. Bölüm ise Consuelo Corradi ve Donatella Pacelli tarafından yayıma hazırlanan *Dalla modernità alle modernità multiple*’de “Nazionalismo, etnicità et modernità”, s. 83-93 şeklinde İtalyanca olarak yayımlandı (Soveria Mannelli, İtalya: Rubbettino, 2011).

## GİRİŞ

*Farklılık Zeminleri, Ethnicity without Groups* [*Grupsuz Etnisite*] kitabımın bir tür devamı niteliğindedir. Tıpkı o ciltte olduğu gibi, bu kitap da kültürel farklılığın toplumsal örgütlenmesi ve politik ifadesi üzerine yeni bakış açıları geliştirmeyi amaçlıyor. Ancak bunu, çalışmalarımındaki yeni doğrultuları yansıtacak şekilde, oldukça farklı biçimlerde yapıyor.

*Ethnicity without Groups*, süregelen etnografik araştırmalara analitik bir ek olarak yazılmıştır. O kitap, daha önceki iki kitabımda (1992, 1996) da ele almış olduğum “büyük yapılar, geniş süreçler [ve] büyük karşılaştırmalar” dan (Tilly 1984), *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*’ın [*Bir Transilvanya Kasabesindeki Milliyetçi Politikalar ve Gündelik Etnisite*] (Brubaker vd. 2006) temel odağı olan daha küçük ölçekli ve daha büyük bir inceleme gözlemlenen süreç ve dinamiklere doğru bir geçiş üzerinden şekillenmiştir. *Grupsuz Etnisite* de etnisite çalışmalarında hâkim olan “grupçu” söylemlere ve bu tür grupçulukların en çok karşılaşılan alternatifi olan yapılandırmacılığın kayıtsız ve klişeleşmiş biçimlerine karşı yöneltilen iki yönlü bir eleştirel itki üzerinden şekillenmiştir. Bu eleştirel uğraş, o kitaba, etnisiteyi “grupsuz” olarak analiz etme, “kimliğin ötesine” geçme ve etnisiteyi dünya-daki bir şey olmaktan ziyade dünya hakkında bir perspektif olarak düşünme önerisinde ifade bulan, oldukça programlı bir ifade sağlamıştır.

Bu cilt, daha az programlı ve daha fazla tözeldir, teorik ve ampirik analize kıyasla kavramsal eleştiriye daha az odaklanmıştır ve ana-

litik sentezden çok analitik ayrıştırmayla daha az ilgilenmektedir. Son kitaplarımdaki mikro-analitik dönüşün ardından, bu cilt de mezo- ve makro-analitik analiz seviyelerine geri dönüyor.

*Farklılık Zeminleri* ise güncel farklılık politikalarında giderek daha çok belirginleşen üç bağlamı birleştiren üç yeni çalışma doğrultusundan hareketle ortaya çıkmıştır: *eşitsizliğin geri dönüşü*, *biyolojinin geri dönüşü* ve *kutsal olanın geri dönüşü*.

Amerika Birleşik Devletleri ve diğer bölgelerdeki eşitsizliğin son birkaç on yılda görülen dramatik yoğunlaşması ve daha yakın tarihlerde de Büyük Durgunluğun yol açtığı sessiz yıkım, kamusal ve akademik ilgiyi yeniden eşitsizliğe odaklamıştır. İşgal hareketi, eşitsizlikle ilgili endişeleri kısa bir süreliğine de olsa canlandırmış ve dramatize etmiştir. Başkan Obama -Papa Francis'in "Evangelii Gaudium" ansiklopedisindeki ekonomik dışlanma ve eşitsizliği kınadığını aktararak- büyüyen ekonomik eşitsizliği "zamanımızın tanımlayıcı sorunu" olarak nitelendirmiştir.<sup>1</sup> Son birkaç yıldır, bilim insanları tarafından geniş halk kitleleri için yazılan kitap ve makalelerin yanında daha katı bilimsel araştırmalar hızla çoğalmıştır.<sup>2</sup> Ve beklenmedik şekilde, Thomas Piketty'nin 685 sayfalık *Capital in the Twenty-First Century* [*Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*] (2014) kitabı, en çok satanlar listesine girmiştir.

Eşitsizlik, sosyal bilimlerde elbette daima ele alınan bir konu olmuştur; sosyal teorinin ve sosyal araştırmanın bir nesnesi olarak, hiçbir zaman gözden kaybolmamıştır. Ancak, kültürel ve söylemsel dönüşümden etkilenen çalışmalar, eşitsizlikten çok kimliğe ve farklılığa, kaynaklardan ziyade yasal tanınmadaki eşitsizliklere daha çok dikkat çekmiştir. Irk, etnisite ve cinsiyet çalışmalarındaki öğrenciler, bu kültürel dönüşümü takip ederken işbölümüne, üretim örgütlenmesine ve baskı araçları üzerindeki kontrole dayanan yapısal eşitsizlik biçimlerine dair ilgilerini kaybettiler.<sup>3</sup>

Son on yıl içerisinde, farklılık araştırmalarındaki kültürel ve söylemsel dönüşümün doğal akışında ilerlediği görülüyor. Ekonomik kriz ve şiddetlenen eşitsizlik bağlamında, bu durum, yapısal eşitsizlik kaynaklarını farklılığın kültürel boyutlarıyla yeniden ilişkilendirme

çabalarını tetikledi.<sup>4</sup> 1. Bölüm, farklılık kategorilerinin eşitsizliğin üretimi ve yeniden üretimine nasıl dâhil edildiğini analiz ederek bu girişime katkıda bulunmaktadır. Çıkış noktası olarak Charles Tilly'nin etkileyici kategorik eşitsizlik teorisi ile eleştirel bir uğraşı ele alan bu bölüm vatandaşlık, cinsiyet ve (genel olarak ırkı ve belirli din biçimlerini içerecek şekilde anlaşılan) etnisitenin eşitsizliği yaratmaya ve sürdürmeye yaradığı çeşitli yolları ele alıyor. Ardından -Tilly'nin sömürü ve fırsat istifçiliği [opportunity hoarding] anlayışına alternatif olarak- eşitsizliklerin yaratılması ve yeniden oluşturulmasında etkili olan farklılık kategorileri üzerinden, şu üç genel sürecin ana hatlarını çizerek devam ediyor: kişilerin pozisyonlara tahsisi, kişilerin toplumsal üretimi ve pozisyonların toplumsal tanımı.

Güncel farklılık politikaları için ikinci önemli durum, *biyolojinin geri dönüşü* olmuştur. Yirminci yüzyılın ortalarında bilimsel ırkçılığın azalmasıyla birlikte biyolojik olarak aynılık ve farklılığı yorumlama biçimleri elbette ortadan kalkmamıştır. Ancak biyolojik (ve bilhassa genetik) söylem, grup farklılıklarından çok bireylere ve ailelere odaklanırken (Skinner 2006: 475; Condit 1999) sosyal bilimler, çeşitliliği doğadan ziyade kültür prizması üzerinden yorumlamaya başlamıştır. Refleksif bir biyoloji karşıtlığı, özellikle sosyologların disipliner kimliğinin merkezi haline gelmiştir. Çoğu sosyolog, toplumsal olan ile biyolojik olan arasındaki ara yüze ilgisiz kalmış ve birçoğu da biyolojinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini gösterme uğraşlarına karşı düşmanca yaklaşmış, “biyoloji” ve “sosyal olan”ı, “açıklayıcı sıfır toplamı bir oyunda sıkışıp kalmış” şeklinde görmüştür” (Freese vd. 2003: 234). Ancak bu durum değişmeye başlamıştır. Geçtiğimiz on yılda, önde gelen bazı sosyologlar (Amerikan Sosyoloji Derneği'nde yaptığı başkanlık konuşması ile Douglas Massey [2002] da dâhil olmak üzere) biyolojik olana geliştirilen prensip haline gelmiş bir antipatinin hem entelektüel anlamda dar görüşlü hem de profesyonel açıdan kendi kendini engelleyici olduğunu ve biyolojik bilimlerin, giderek güç ve prestij kazandığı entelektüel ve sosyal bir bağlamda sosyolojiyi geçersiz kılmakla tehdit ettiğini savunmuştur.

Biyolojinin geri dönüşü, ırk ve etnisite araştırmalarında özellikle çarpıcı -ancak aynı zamanda tedirgin edici, tartışmalı ve hatta paradoksal- bir hale gelmişti. ırk ve etnisitenin -popüler değilse de- akademik olarak kavranışı, yirminci yüzyılın son yıllarında kesin olarak “biyolojinin ötesine” geçmiştir. Yapılandırmacı anlayışların zaferi, biyolojiyi bu konularla alakasız bir hale getirmişti. Soy *mit-leri* etnisitenin merkezini oluştururken, *asıl* soy konu dışı kalıyordu; bedenlerin *sınıflandırılması* ırkın merkezini oluştururken, *bedenlerin kendisi* orada değildi. ırk, “yalnızca yüzeyseldi”; biyolojik olarak daha derin bir gerçekliği yoktu.

Bu durum, son on beş yılda önemli ölçüde değişti. İnsan Genom Projesi, türler arasındaki genetik *ortaklığın* altını çizdiği için övgüleri toplamış, ancak sonrasında gelen görece masrafsız genomik veri akışı, gruplar arası genetik *farklılıkların* yoğun olarak incelenmesine vesile olmuştur. Bu farklılıklar, doğrudan halkların ırk anlayışıyla ilişkilendirilmiş ve ırkın, toplumsal kavranışında biyolojik bir temele sahip olduğu iddiasına yeni bir saygınlık kazandırmıştır. Genom biliminin kültürel otoritesi, biyomedikal araştırmalarda, adli tıp araştırmalarında ve soy testlerinde ırk ve etnisite anlayışlarını ve uygulamalarını dönüştürmüştür; yeni politik iddia biçimleri oluşturmuş ve görünüşte yerleşmiş yapılandırmacı ırk ve etnisite teorilerine meydan okumuştur.

Genetik olarak temellendirilen farklılık açıklamalarının, ırk ve etnisite anlayışlarına dair son derece çelişkili çıkarımları vardır. Bunlar, halkların özcü kimlik anlayışlarını pekiştirme riskiyle karşı karşıyadırlar; yine de tüm insan popülasyonlarının kaçınılmaz karmaşıklığını ve her bireyin genetik benzersizliğini vurgulayarak, “saf” veya keskin şekilde sınırlandırılmış grup görüşlerini zayıflatmaya hizmet edebilirler. 2. Bölüm etnisite, ırk ve ulus teorisi ile pratiği için “biyolojinin geri dönüşünün” karmaşık ve ikircikli sonuçlarını araştırıyor. Biyotıp, adli tıp, genetik soybilim ve kimlik politikalarındaki gelişmeleri inceleyerek ırk ile etnisitenin nesnel ve doğalcı yeni açıklamalarına getirilen yapılandırmacı bir yanıtın ana hatlarını çizerek sona eriyor.

Güncel farklılık politikalarında yeterince kuramsallaştırılmamış üçüncü bağlam ise *kutsalın geri dönüşü* olmuştur. Sekülerleşme fikri, merkezî olarak modernite açıklamalarında ortaya çıkmış ve din sosyolojisinin birincil veya temel paradigması olmuştur. Son birkaç on yılda yaşanan gelişmeler -politik İslam'ın yeniden canlanması, Pentakostalizmin küresel anlamda olağanüstü yaygınlaşması ve Hristiyan, Yahudi, Hindu ve Müslüman köktencililiğin yenilenmiş canlılığı- sekülerleşme teorisinin basit versiyonlarını eleştiri ortamı için olgunlaştırmıştır. Bazı teorisyenler “sekülerleşme sürecinin tersine çevrilmesi” [desecularization] (Berger 1999) veya “sekülerizm-sonrası toplumdan” (Habermas 2008) söz etmişlerdir. Ancak önde gelen bazı din sosyologlarının da savunduğu gibi (Casanova 1994; Gorski ve Altınordu 2008), sekülerleşme teorisi birçok eleştirmenin öne sürdüğünden daha karmaşık, ilginç ve dirençlidir.

Sekülerleşme, şimdiye dek farklı teorisyenler tarafından farklı şekillerde anlaşılsa da genellikle üç farklı süreçten birini veya birkaçını belirtir: dinin, sosyal yaşamın diğer alanlarından *ayrışması*, dinî inanç veya pratiklerin *düşüşe geçmesi* yahut dinin özelleştirilmesi. José Casanova'nın (1994) da savunduğu gibi farklılaşmanın güçlü kanıtları olsa da (Avrupa dışında) bu düşüşe geçiş gösteren kanıtlar zayıftır. Özelleştirme tezine ilişkin kanıtlar ilginç bir şekilde karışıktır. Din (ya da yakın dostu olan maneviyat) birçokları için (yalnızca olmasa da bilhassa Batı'da) giderek daha bireysel, özel ve kişisel bir mesele -kamusal alanla çok az ilgisi olan bir vicdan konusu- *haline gelmiştir*. Yine de son on yirmi yıllık süreç, Casanova'nın “kamusal din” olarak adlandırdığı şeyin çarpıcı şekilde yeniden dirilişine tanıklık etmiştir. Bir nesil önceki sekülerleşme teorisinin beklentilerine karşın din, depolitize edilmiş özel bir alanda güvenli bir şekilde oturup kalmayı reddetmiş, kamusal alana girme ve kamusal yaşamın örgütlenmesi konularında iddialarda bulunmakta ısrar etmiştir.

Kamusal dinin yeniden dirilişi çeşitliliği, çok-kültürlülüğü ve farklılık politikalarını nasıl anladığımıza dair önemli sonuçlara sahiptir. Toplumların, dünyanın her yerinde daha çeşitli ve çoğulcu

hale geldiği bir gerçektir, ancak daha çeşitli hale nasıl geldikleri, nadiren incelenmektedir. Çeşitlilik tartışmaları -akademik ve daha geniş çaplı kamusal tartışmalar- sanki önemli olan çeşitlilik ırk, etnisite, cinsiyet ve cinsellik üzerinden tüketilmiş gibi, sıklıkla dine karşı çarpıcı bir kayıtsızlıkla ilerliyor. Yine de çeşitliliğin baş edilmesi en zor ve en tartışmalı biçimleri -bazı politik teorisyenlerin “derin çeşitlilik” olarak adlandırdıkları şey- giderek, ve temelde, daha çok dinî dünya görüşlerine ve yaşam tarzlarına dayanıyor.

Din araştırmaları ile etnisite, ırk ve milliyetçilik araştırmaları, aralarında nispeten az çapraz eşleşme ile büyük ölçüde farklı araştırma alanları olmuştur. Bu karşılıklı soyutlanma, her iki alan için de hasar verici olmuştur. Bu ciltte yer alan iki bölüm, dini etnisite ve milliyetçilik çalışmalarına daha yakından entegre ederek bu duruma bir çare bulmayı amaçlamaktadır. 3. Bölüm bunu, grup oluşturuvcu kültürel pratiğin alanları olarak din ve dil arasında sürekli bir karşılaştırma üzerinden yapmaktadır. Hem din hem de dil, kendini ve başkalarını tanımlamanın, aynılık ve farklılığı yorumlamanın yollarıdır. Pierre Bourdieu’nun dil anlayışında, her ikisi de sosyal dünyanın tasavvur edilmesi ve bölünmesinin temel ilkeleridir. Her ikisi de, popüler anlayışta dünyayı sınırlı ve büyük ölçüde kendi kendini yeniden üreten topluluklara böler. Ve tanınma, kaynaklar ve yenden üretim için her iki tür cemaat adına da iddialarda bulunulur. Bütün bu açılardan, dil ve din hem etnisiteye hem de milliyetçiliğe *benzerdir* ve *birbirine benzer şekilde* iç içe geçmiştir. Dil, din veya her ikisi birden çoğu etnik ve ulusal kimlikleştirmenin merkezinde yer alır ve sıklıkla bu tür kimlikleştirmelerin temel simgeleri veya sembolleri olarak hizmet ederler.

Ancak din ve dil, kültürel farklılığın politik olarak uyumlaşmasında önemli etkileri olan kilit şekillerde farklılık gösterir. Dil, hem kamusal hem de özel hayatın kaçınılmaz bir aracıdır; din ise değildir. Devlet, belirli bir dile veya dillere ayrıcalık tanımalıdır, ancak belirli bir dine ayrıcalık tanınması gerekmez. Devlet istihdamının genişlemesi, evrensel eğitimin başlatılması ve kentli, hareket halinde ve okuryazar bir toplumda çalışmanın giderek “anlamsal”

olan doğası, dili kültürel sermayenin önemli bir biçimi haline getirmiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı da dinin büyük bölümü özelleştirilmiş ve depolitize edilmişken, dil modern dünyada devamlı ve yaygın bir şekilde politikleştirilmiştir. Öte yandan dinî çoğulculuk, çağdaş liberal toplumlarda kuşaklar arasında dilsel çoğulculuktan daha sağlam ve daha derin bir şekilde kurumsallaşma eğilimindedir. Dinî çoğulculuk, aynı zamanda daha derin ve keskin çeşitlilik biçimlerini de gerektirir. Dil bir iletişim aracı ve kimlik sembolüdür; bir otorite yapısı değildir. Ancak din genellikle otoriter, bağlayıcı ve kapsamlı bir normlar dizisi içerir. Bunlar yalnızca kişisel davranışları düzenlemez; cinsiyet, cinsellik, aile hayatı, eğitim ve sosyal politika gibi konuları da ele alarak kamusal alana erişirler. Bu alanlardaki çatışmalar, genellikle derin ilke çatışmalarını ve dünya görüşündeki temel farklılıkları kapsar.

Yüzyılları içine alan bir zaman ölçeğinde, Batı'daki kamusal hayat ve politik uyumsuzluklar için din çok *daha az* merkezî hale gelirken, dil -demokrasinin, kitlesel eğitimin, kentsel ticaret toplumunun ve modern devletin gelişmesiyle birlikte- çok daha merkezî olmuştur. Yine de son zamanlarda, liberal yönetim biçimlerinde dil konusundaki çatışmalar azalırken, din konusundaki çatışmalar, kamusal dinin yeniden canlanmasıyla birlikte şiddetlenmiştir. Sonuç olarak din, kültürel farklılık politikalarının en hararetle ve tartışmalı alanı olarak dili yerinden etme eğiliminde olmuştur.

4. Bölüm, din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. İki temel karşıt görüşün, bu ilişkiye dair uzun süredir yapısallaştırılmış tartışmaları mevcuttur. Biri, milliyetçiliği özünde seküler olarak görür ve milliyetçiliğin yükselişini dinin düşüşüne bağlar. Diğeri ise milliyetçiliği özünde dinî, kolektivitelyi kutsallaştıran ve dinî duyguları harekete geçiren bir “politik din” veya “ulusun kültürü” olarak görür. Her iki görüş de önemli noktaları yakalarken, ikisi de belirgin nüanslara sahip değildir ve küçük ama büyüyen bir literatür, çeşitli karmaşık açıklamalar geliştirmeye başlamıştır. Bu bölüm, bu açıklamalara dayanarak din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi incelemenin dört farklı yolunu tanımlıyor ve eleştirel olarak

analiz ediyor. Bunlardan birincisi, din ve milliyetçiliği, etnisite ve ırkla birlikte *benzer* fenomenler olarak ele almaktır. İkincisi, dinin milliyetçilikle ilgili meseleleri *açıklamaya* yardımcı olma yollarını belirlemektir: kökeni, gücü veya belirli durumlarda ayırt edici karakterini. Üçüncüsü, dini milliyetçiliğin *bir parçası* olarak ele almak ve birbirlerine nüfuz etme ve içe içe geçme tarzlarını belirlemektir. Dördüncü yol ise özel olarak dinî bir milliyetçilik *biçimini* varsaymaktır.

4. Bölüm, belirgin şekilde seküler bir fenomen görülen ve çok eleştirilen milliyetçilik anlayışını yeniden ele alarak -ve nitelikleriyle birlikte bu anlayışı olumlayarak- sona eriyor. Milliyetçilik ve din genellikle iç içe geçmiştir. Ancak din ve ulus söylemleri iç içe geçtiğinde dahi, temel ontolojileri ve gerekçelendirme yapıları farklılık gösterir. Milliyetçi politika, ortak bir kamusal “ulus” anlayışını varsayar ve buna odaklanır. Bu anlayışa göre, uluslar “kendi” yönetim biçimlerini ellerinde tutma hakkına sahiptir ve otorite ancak “ulustan” doğarsa meşrudur. Bu politik argüman ve kültürel anlayış yapısının gelişmesi ve yayılması, kısmen bir sekülerleşme süreciyle mümkün olmuştur. Elbette, dinin düşüşe geçmesiyle *değil*: milliyetçi politikanın ve ulusal bilincin erken biçimleri, dindarlığın azalmasından çok yoğunlaştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Ancak sekülerleşmenin bir başka yönü -ekonomi, toplum ve yönetim biçimine dair anlayışların dinsel alan ile farklılaşan ve kendi yasalarıyla yönetilen özerk alanlar olarak ortaya çıkışı- modern milliyetçiliği destekleyen ve buna yön veren sosyal ve politik tahayyülün gelişimini kolaylaştırmıştır.

Geri kalan üç bölüm ise etnisite ve milliyetçiliğin *ulus-ötesi* ve küresel boyutlarını farklı şekillerde ele alıyor. Geçtiğimiz yirmi yılda, birçok bilim insanı ulus-ötesi veya ulus-sonrası [postnational] bir dünyaya doğru köklü bir değişim yaşandığını öne sürmüştür. Yeni iletişim ve ulaşım altyapılarının sınır ötesi bağları güçlendirdiğini ve ulus-devletlerin insanların, malların, mesajların, imgelerin, fikirlerin ve kültürel ürünlerin sınır-ötesi akışlarını kontrol etme kapasitelerini aşındırdığını iddia etmişlerdir. Bunun, ulus-devle-

tin teritoryal ve kurumsal çerçevesinden kimlikleri, bağlılıkları ve öznellikleri ayırarak politika ve kültür arasındaki ilişkiyi yeniden uyumlaştırdığını öne sürmüşlerdir.

*Diaspora* kategorisi, bu varsayımsal ulus sonrası dünyada kültürel farklılığın sosyal örgütlenmesi ve politik ifadesini kuramsallaştırma girişimlerinde merkezî bir şekilde ortaya çıkar. Diaspora tartışmaları, son yıllarda akademi içerisinde ve dışında patlak vermiştir. Ancak kategori çoğaldıkça anlamı da çeşitli yönlerle doğru genişletilmiştir. 5. Bölüm, gelişen bu literatüre eleştirel bir şekilde değiniyor. Terimin anlambilimsel, kavramsal ve disiplinler alanda dağılımını takip eder; diasporayı oluşturan unsurlar olarak anlaşılmaya devam eden üç temel unsurunu analiz eder ve diasporayı sınırlı bir varlık olarak değil, bir deyim, duruş ve iddia olarak ele almayı önerir.

Bu bölüm ayrıca, son birkaç on yılda aidiyet örgütlenmesinde çığır açıcı bir değişime tanık olduğumuz iddiasını şüpheli bir şekilde değerlendiriyor. Ulus-devlet, eskimiş olduğuna dair tekrarlanan iddialara rağmen hızla küreselleşen bir dünyada dahi aidiyetin belirleyici unsuru olmayı halen sürdürüyor; *ulus-devlette* aidiyet ve *ulus-devlete* aidiyet mücadeleleri, üyelik politikalarının en önemli biçimi olmaya devam ediyor. Ulus-devletin yetkileri, bazı açılardan azalmak yerine artmaktadır. Örneğin göç, devletin kontrolünden kaçmak bir yana, her zamankinden daha karmaşık düzenleme ve kontrol teknolojilerine maruz kalmaktadır. Elbette bu, sınırların hava geçirmez şekilde kapatıldığı anlamına gelmez; ancak devletlerin (veya Schengen bölgesinin) sınırlarının ötesindeki insan akışını düzenleme kapasitelerini kaybettiklerine dair hiçbir gösterge yoktur.

Diaspora ve ulus-ötesine dair literatür bağlılıkların, kimliklerin ve öznelliklerin teritoryal sınırları aşma biçimlerini vurgulamakta haklıdır. Ancak bu, ulusal olan üyelik politikası tarzından ulus-sonrası biçime geçiş şöyle dursun, devlet merkezli bir göç ve üyelik biçiminden devlet dışı bir biçime geçişi dahi gerektirmez. Devletlerin sınır-ötesi nüfuslarla bağları -ve sınır-ötesi nüfusların

“anavatanlarına” dair iddiaları- genişliyor ve güçleniyor. Ancak bu yeni dış üyelik biçimleri ne devletlerarası ne de ulus-ötesidir; bunlar sınır-ötesi milliyetçilik biçimleridir. Bu bakımdan, ulus-devlet modelinin aşılmasını değil, bir uzantısını ve uyarlamasını temsil ederler (Brubaker ve Kim 2011: 21-22).

6. Bölüm, bu yeni sınır-ötesi milliyetçilik biçimlerini, ulus-devlette üyelik ve aidiyet politikalarının daha geniş bir bağlamına yerleştiriyor. Aidiyet politikalarının içsel ve dışsal boyutlarını ayrı tutuyor. İçsel boyutu, devletin teritoryal sınırları içerisinde kalıcı bir konumda bulunan, ancak o devletin üyesi olmayan -ya da tam anlamıyla üyesi olmayan- insanlarla ilgilenir. Dışsal boyutu ise, kalıcı bir şekilde devletin teritoryal sınırları ve yargı alanının dışında bulunan, ancak bir anlamda devlete veya “onun” ulusuna ait olduğunu iddia eden -ya da olduğu iddia edilen- kişilerle ilgilidir. Bu bölüm, aidiyetle ilgili içsel ve dışsal politikaların dört kaynağını tanımlar: insanların sınırlar üzerindeki hareketi, sınırların insanlar üzerindeki hareketi, ana akım ve azınlık nüfusları arasındaki derin ve kalıcı eşitsizlikler ile imparatorlukların devam eden mirası.

Kendini anlama ve iddialarda bulunmanın bir kategorisi olarak “diasporanın” küresel anlamda yayılması ve kurumsallaştırılması, bir dizi temel sosyal ve politik anlayış kategorisinin yayılması ve kurumsallaştırılmasının daha geniş çaplı sürecinin bir örneğidir. Bu dizi, farklı popülasyonları kavramsallaştırmanın, organize etmenin ve oluşturmanın yolları olarak dünya çapında farklı biçimlerde ve farklı derecelerde kurumsallaştırılmış ulus, etnisite, ırk, din, yerlilik ve azınlıklığı içerir (Brubaker 2012). Bunların tümü -üzerine çok büyük bir etiket koyma riski ile birlikte- “modernitenin kategorik altyapısı” olarak adlandırılabilir bir şeyin parçalarını oluşturuyor.

Son yıllarda, “çoklu modernite” üzerine güçlü bir literatür (Eisenstadt 2000; Spohn 2003), tek ve orijinal olarak Batılı kurumlar ve kültürel anlayışlar etrafında yakınsama fikrine meydan okumuştur; bu literatür, bunun yerine kurumsal kalıpların, kültürel ve politik programların ve modellerin indirgenemez çokluğuna vurgu yapmıştır. Kalıcı kurumsal ve kültürel çeşitliliği tam olarak

kabul ederek, 7. Bölüm etnisite ve milliyetçilik üzerine “tek bir modernite” perspektifinin gerekçelerini açıklıyor. Böyle bir perspektif kültürel anlayış, sosyal organizasyon ve politik iddialarda bulunmanın temel biçimleri olarak milliyetçilik, etnisite, ırk ve ilgili kategorileri yaratan ve sürdüren -sosyoekonomik, politik ve kültürel- süreçlerin küresel, birbirine bağlı doğasına odaklanır. Ve çeşitli milliyetçilik ve politikleştirilmiş etnisite biçimleri için kültürel ve kurumsal materyaller sunan bir dizi retorik deyim ya da örgütlenme biçimi ve politik şablonların dünya çapında yayılmasının altını çiziyor.

Örneğin milliyetçilik, başından beri uluslararası düzeyde dolaşımda olan bir söylemdir. Yeni ortamlarda ele alındığı için, elbette yerel koşullara uyarlanmış ve yerel tabirlerle harmanlanmıştı. Yine de ulus, devlet, vatandaşlık ve halk iradesine ilişkin bağlantılı fikir ve idealler, son iki yüzyılda dünya çapında yaygınlaşan kendine özgü kültürel, ideolojik ve örgütsel bir “paket” oluşturmuştur.

İrk, din, haklar ve devrim gibi iç içe geçmiş ulus, halk ve vatandaşlık tabirleri son derece esnek ve uyarlanabilir. Bir yönetim biçimini meşrulaştırmak ama aynı zamanda da meşruiyetine karşı çıkmak, yeni bir yönetim biçimi talep etmek, mevcut bir yönetim içerisinde özerklik ya da kaynak talep etmek için kullanılabilirler. Ve bu soyut ulus ya da halk kategorisi, çeşitli şekillerde tasavvur edilebilir: Ulus vatandaşlık, tarih, dil, soy, ırk, din, yaşam tarzı veya ortak politik deneyime dayalı şekilde anlaşılabilir. “Tek modernite” anlayışı, hem “paketin” temel unsurlarını hem de bileşen fikirlerinin ve örgütsel biçimlerinin esnek uyarlanabilirliği ve sürekli uyumsuzluğunu anlamlandırabilir.